

ریشه شناسی و وجه تسمیه خوی

چکیده:

شهر خوی، یکی از کهن ترین شهرهای ترک نشین آذربایجان غربی، به دلیل استقرار در منطقه‌ای پست، «خوی چوخور» نیز نامیده می‌شود. این شهر از جایگاه ویژه‌ای در تاریخ ترکیه، جهان ترک و مذهب علوی-قزلباشی برخوردار بوده و نام آن با رویدادهای مهم تاریخی همچون لشکرکشی سلجوقیان به بیزانس، ظهور شخصیت‌هایی چون عبدالموسی (بانی طریقت بکتاشیه)، احی اورن (بنیان‌گذار اخوت)، و نیز شاعران و عارفانی همچون پیرسلطان عیدال و جهان‌شاه قراقویونلو پیوند خورده است. همچنین نخستین لغت‌نامه منظوم ترکی آذربایجانی، تحفه حسام، توسط حسام خوبی در این شهر نوشته شده است.

از نظر ریشه‌شناسی، نام «خوی» ریشه‌ای ترکی دارد و با واژگان کهن ترکی چون «قوی» (به معنی دره، بستر وادی، جای پست) و «قویو» (چاه، گودال) هم‌خانواده است. این نام همچنین با «قویاق» (وادی بزرگ میان کوه‌ها)، «قویتو» (جای خلوت و سایه‌گون) و «قویون» (آغوش، گودال) مرتبط است. در زبان‌های ترکی شمال شرقی، صورت‌هایی چون «کوی» (غار) و «خوی» (ته دره) دیده می‌شود. برخی پژوهشگران این واژه را با نام‌های کهن منطقه مانند «ولخو»، «حویه‌وه» و «حویله» در متون آشوری و کتاب مقدس مرتبط دانسته‌اند.

تفسیرهای نادرست دولتی که نام خوی را فارسی (مشتق از «خَی» به معنی عرق)، کردی (به معنی نم‌کار) یا ارمنی (به معنی قوچ) دانسته‌اند، فاقد پشتوانه علمی است؛ چرا که مردم آذربایجان هرگز به این زبان‌ها تکلم نکرده‌اند و این نام‌گذاری‌ها با واقعیت‌های تاریخی، زبانی و فرهنگی منطقه همخوانی ندارد. در نتیجه، «خوی» واژه‌ای اصیل ترکی به معنای «وادی پست» یا «جایگاه حفاظت‌شده از باد» است که با شرایط طبیعی منطقه (محصور در کوه‌های مرتفع و قرارگیری در جلگه‌ای کم‌ارتفاع) کاملاً مطابقت دارد.

کلمات کلیدی: خوی، ریشه‌شناسی، وجه تسمیه، ترکی آذربایجانی، قوی، چوخور، تاریخ آذربایجان

استناد (آپا):

بهاری، م. ریشه شناسی و وجه تسمیه خوی. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۴، شماره ۱۲، تابستان ۱۴۰۵. ۸۶۹۰-۳۰۴۱-۳۰۴۱

Mehran Bahari

Affiliation:

Researcher of Turkish History
and Literature

Etymology and Naming Origin of Khoy

Abstract:

The city of Khoy, one of the oldest Turkic cities in West Azerbaijan, is also called "Khoy Chokhuru" due to its location in a low-lying plain. Khoy holds exceptional significance in the history of Turkey, the Turkic world, and the Alevis-Qizilbash faith. Its name is closely linked to major historical events such as the Seljuk campaigns against Byzantium, and to prominent figures like Abdal Musa (founder of the Bektashi order), Akhi Evren (founder of the Akhi brotherhood), and poets such as Pir Sultan Abdal and Jahan Shah Qaraqoyunlu. Additionally, the first Azerbaijani Turkish poetic dictionary, *Tohfe-ye Hosam*, was written by Hosam Khoyi in this city.

Etymologically, the name "Khoy" is of Turkic origin, related to ancient Turkic words such as "Qoy/Quy" (meaning valley, lowland, depression) and "Quyu" (well, pit). It is also connected to "Qoyaq" (deep valley between mountains), "Qoytu" (secluded, shaded place), and "Qoyun" (lap, bosom). In Northeastern Turkic languages, forms like "Kuy" (cave) and "Xuy" (bottom of a valley) appear. Some scholars associate the name with ancient toponyms mentioned in Assyrian and biblical texts, such as "Olkhu," "Huyehveh," and "Huyileh."

Official and incorrect interpretations that derive Khoy from Persian (from "Khay" meaning sweat), Kurdish (meaning salt marsh), or Armenian (meaning ram) lack scientific basis, as the people of Azerbaijan have never spoken these languages, and such claims contradict historical, linguistic, and cultural realities. Consequently, "Khoy" is an authentic Turkic word meaning "low-lying valley" or "wind-sheltered place," which perfectly corresponds to the region's natural geography—surrounded by high mountains and situated in a low-altitude plain.

Keywords: Khoy, etymology, naming origin, Azerbaijani Turkish, Qoy, Chokhur, history of Azerbaijan

CITATION (APA):

Bahari, M. Etymology and Naming Origin of Khoy. *Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal*, year 04, number 12, Summer 2026, ISSN: 3041-8690.

Mehran Bahari

"Xoy" Sözü'nün Etimologiyası və Adlanma Səbəbi

Mənsubiyyət:

Türk Tarixi və Ədəbiyyatı
Tədqiqatçısı

Xülasə:

Xoy şəhəri, Qərbi Azərbaycanın ən qədim türk şəhərlərindən biri olub, alçaq ərazidə yerləşdiyinə görə "Xoy Çuxuru" da adlanır. Bu şəhər Türkiyə tarixində, türk dünyasında və Ələvi-Qızılbaş məzhəbində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Xoy adı Səlcuqların Bizansa yürüşləri, Əbdal Musa (Bəktəşi təriqətinin qurucusu), Axı Evrən (Axılıq təşkilatının banisi), Pir Sultan Əbdal və Cahanşah Qaraqoyunlu kimi şəxsiyyətlərlə bağlıdır. Həmçinin, ilk Azərbaycan türkcəsi mənzum lüğət olan Təhfeyi-Həsəm, Həsəm Xoyi tərəfindən məhz bu şəhərdə yazılmışdır.

Etimoloji baxımdan "Xoy" sözü türk mənşəli olub, qədim türk sözləri olan "Qoy/Quy" (vadi, çuxur, alçaq yer) və "Quyu" (quyu, çuxur) ilə eyni kökdəndir. Bu söz həmçinin "Qoyaq" (dağlar arası dərin vadi), "Qoytu" (gizli, kölgəlik yer) və "Qoyun" (qucaq, çuxur) sözləri ilə də bağlıdır. Şimal-şərqi türk dillərində "Kuy" (mağara) və "Xuy" (vadinin dibi) formalarına rast gəlinir. Bəzi tədqiqatçılar bu adı Assur mənbələrində və Tövratda qeyd olunan "Olxu," "Huyəhvə" və "Huyilə" kimi qədim toponimlərlə əlaqələndirirlər.

Rəsmi dairələrin Xoy adını farsca ("Xəy" – tər), kürdcə (duzluq) və ya ermənicə (qoç) mənasında şərh etmələri elmi əsasdan məhrumdur; çünki Azərbaycan xalqı heç vaxt bu dillərdə danışmamışdır və bu iddialar tarixi, linqvistik və mədəni reallıqlarla uyğun gəlmir. Nəticədə, "Xoy" türk mənşəli orijinal söz olub "alçaq vadi" və ya "küləkdən qorunan yer" mənasını verir və bu mənə bölgənin təbii coğrafiyası – hündür dağlarla əhatə olunmuş və alçaq düzənlikdə yerləşməsi ilə tam uyğundur.

Açar sözlər: Xoy, etimologiya, adlanma səbəbi, Azərbaycan türkcəsi, Qoy, Çuxur, Azərbaycan tarixi

CITATION (APA):

Bahari, M. "Xoy" Sözü'nün Etimologiyası və Adlanma Səbəbi. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 04, nömrə 12, Yay 2026, ISSN: 3041-8690.

Mehran Bahari

Üyelik:

Türk Tarihi ve Edebiyatı
Araştırmacısı

"Hoy" Sözü'nün Etimolojisi ve Adlandırılma Sebebi

Özet:

Hoy şehri, Batı Azerbaycan'ın en eski Türk şehirlerinden biri olup, alçak bir bölgede yer alması nedeniyle "Hoy Çukuru" olarak da anılır. Bu şehir, Türkiye tarihinde, Türk dünyasında ve Alevi-Kızılbaş inancında ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Hoy adı, Selçukluların Bizans'a seferleri, Abdal Musa (Bektaşî tarikatının kurucusu), Ahi Evren (Ahilik teşkilatının banisi), Pir Sultan Abdal ve Cihanşah Karakoyunlu gibi şahsiyetlerle doğrudan bağlantılıdır. Ayrıca, ilk Azerbaycan Türkçesi manzum sözlük olan Töhf-e-i Hisam, Hisam Hoyi tarafından bu şehirde yazılmıştır.

Etimolojik açıdan "Hoy" sözü Türk kökenli olup, eski Türkçedeki "Koy/Kuy" (vadi, çukur, alçak yer) ve "Kuyu" (kuyu, çukur) sözcükleriyle aynı köktendir. Bu söz ayrıca "Koyak" (dağlar arası derin vadi), "Koytu" (gizli, gölgelik yer) ve "Koyun" (kucak, çukur) sözcükleriyle de ilişkilidir. Kuzeydoğu Türk dillerinde "Kuy" (mağara) ve "Huy" (vadi dibi) biçimlerine rastlanır. Bazı araştırmacılar bu adı Asur kaynaklarında ve Tevrat'ta geçen "Olhu," "Huyeve" ve "Huyile" gibi eski toponimlerle ilişkilendirmektedir.

Resmi makamların Hoy adını Farsça ("Hay" – ter), Kürtçe (tuzluk) veya Ermenice (koç) anlamında yorumlamaları bilimsel dayanaktan yoksundur; çünkü Azerbaycan halkı hiçbir zaman bu dillerde konuşmamıştır ve bu iddialar tarihî, dilbilimsel ve kültürel gerçeklerle uyusmamaktadır. Sonuç olarak, "Hoy" Türk kökenli özgün bir sözcük olup "alçak vadi" veya "rüzgârdan korunan yer" anlamına gelir ve bu anlam, bölgenin doğal coğrafyası – yüksek dağlarla çevrili ve alçak bir ovada yer alması – ile tamamen uyumludur.

Anahtar Kelimeler: Hoy, etimoloji, adlandırılma sebebi, Azerbaycan Türkçesi, Koy, Çukur, Azerbaycan tarihi

CITATION (APA):

Bahari, M. "Hoy" Sözü'nün Etimolojisi ve Adlandırılma Sebebi. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 04, sayı 12, Yaz 2026, ISSN: 3041-8690.

شهر خوی یکی از شهرهای استان آذربایجان غربی و مرکز شهرستانی به همین نام است. شهر خوی را به علت استقرار در محلی پست "خوی چوخورو" نیز می نامند. شهرستان خوی در دشتی وسیع واقع شده و از شمال به شهرستان ماکو و از جنوب بشهرستان سلماس و از خاور به شهرستان مرند و از باختر با کشور ترکیه همسایه و هم مرز می باشد. خوی که امروزه مهمترین شهر استان آذربایجان غربی بعد از اورمیه می باشد از اهمیت نظامی و تجاری ویژه ای برخوردار بوده و دارای آثار تاریخی متعددی است. خوی در قرن سیزدهم به علت زیبایی شهر و وجود باغات سبز و روح افزا و کثرت مناظر دلبرها و چمنها به لقب دارالصفاء و بعد از آن به دارالمؤمنین مشهور بوده است. شهر خوی از قدیمترین و یکی از اولین شهرهای ترکی شده آذربایجان است و بدین سبب در متون تاریخی سلجوقی بنام ترکستان ایران نامیده شده است. "حمدالله مستوفی" در نزهت القلوب در باره خوی میگوید: "مردمش سفید چهره و ختای نژاد و خوب صورتند و بدین سبب خوی را ترکستان ایران خوانند". این شهر از زمان قدیم مورد توجه بوده است. پیش از اسلام شعبه ای از بزرگراه معروف ابریشم که شهرهای آباد و پر نعمت ترکستان و چین در شرق را به غرب و به اروپا متصل می نمود، از این شهر آذربایجانی می گذشته است. در صدر اسلام نیز راهی که بلاد جزیره العرب را به مرکز آذربایجان و ماورای خزر وصل می کرد، از خوی می گذشت .

خوی علاوه بر آذربایجان در تاریخ ترکیه، جهان تورک و مذهب ترکی علوی قزلباشی نیز از اهمیت استثنائی برخوردار است. بسیاری از جریانات فکری و فرهنگی تاریخی که مهر خود را در شکل گیری هویت ملی خلق ترک در ترکیه زده اند بلاواسطه با نام شهر خوی آذربایجان پیوسته اند. این شهر پایگاه ارتشهای ترکی برای تهاجم به بیزانس و فتح آسیای صغیر توسط ترکان بوده است. "آلب ارسلان" در سال ۱۰۷۱ خوی را مرکز تجمع سپاهیان ترک برای حمله به بیزانس-روم (ترکیه امروزی) قرار داده بود. "آبدال موسا" مؤسس طریقت بکتاشی و "اخی ائوره-ن" بانی جریان اخوت در آسیای صغیر هر دو از شهر آذربایجان خوی برخاسته اند. "پیر سولطان آبدال" شاعر و قهرمان خلقی-ملی ترکیه اصلاً، و "جهانشاه قاراویونلو" شاه زندیق-شاعر علوی قرن ۱۵ نیز به روایتی اهل خوی است. مزار "شمس تبریز" بنا به بروایتی در خوی آذربایجان (و بنا بر روایات دیگری در شهر قونیه ترکیه) قرار دارد. زمره "جاولاقلار" از قزلباشان بلاواسطه با خوی در ارتباط است. جاولاقلیک از نخستین تشکیلات قلندریه بوده و در قرن ۱۳ در خوی آذربایجان ایجاد شده است. در تاریخ لکسیوگرافی ترکی آذربایجانی، اولین لغت منظوم بدین زبان بنام تحفه حسام توسط "حسام خویی" نگاشته شده است.

ریشه شناسی:

کسانی که دنبال ریشه شناسی نام خوی با استفاده زبانهای هند و ایرانی بوده اند ادعا می کنند که معنی واژه "خوی" و ریشه این نام روشن نیست. این بسیار طبیعی است، زیرا ریشه شناسی این نام و وجه تسمیه آن می باید بر اساس زبانها اورال-آلتائیک

و در راس آنها ترکی و در ارتباط با زبانهای التصاقی باستانی مطرح در منطقه و در راس آنها زبان پروتورک سومری انجام پذیرد. بر این اساس، نام شهر خوی، کلمه ای ترکی است. در زیر به برخی از نظریه های گوناگونی که در ریشه شناسی این نام ترکی مطرح شده اند اشاره می گردد:

۱- کلمه "خوی" فرم باستانی کلمه "قوی" Qoy, Qoy در ترکی قدیم است که مفهوم "چوخور" (سرزمین پست) را می رساند. در دیوان لغات ترک، "قوی" به معنی دره، بستر و بخش مسطح دره، وادی بزرگ و گود بین دو کوه و ته آمده است. هم‌ریشه با کلمات "قویتو" Quytu و "قویاق". Qoyaq

-قویاق: Qoyak به معنی وادی بزرگ و گود بین دو کوه، گودی طبیعی ایجاد شده بین کوهها و صخره ها، گودی طولی که در دشتها توسط برکه های آب ایجاد می شود است.

-قویتو: Quytu در کلمه باستانی ترکی "خوی-قوی" را در واژه "قویتو" Qoytu - Quytu که مرکب از کلمه "قوی" به علاوه پسوند "-تو" می باشد نیز می توان مشاهده نمود. در لغتنامه ائتمولوژیک ترکی در مقابل کلمه قویتو Kuytu گفته می شود: "چوخور یئر çukur yer، گونه ش آلمایان یئر، کؤلگه (ترجمه: جای پست، محلی که آفتاب نمی گیرد، سایه). کلمه کویتو Kuytu در ترکی عثمانی و ترکی مدرن ترکیه به معنی جای خلوت، محلی دور از چشم، محافظه شده از باد، است. ظاهراً این کلمه با واژه "قویتو" مغولی به معنی پشت، عقب، شمال و واژه "کوز" Küz ترکی به معنی محلی که آفتاب نمی گیرد در ارتباط است. پسوند -تی، -تو، پسوند اسم ساز از اسم بوده و در ترکی آناتولیایی قدیم به شکل -دو موجود است) ائلتی Elti، قویتو Koytu، تورتو Tortu، اکتی Ekti، پیرتی Pırtı، پینتی (Pinti این پسوند تصغیر و تخفیف در ترکیب با واژگان تقلیدی که به -یر، -ور، -یل، -ول و ... ختم می شوند بسیار فعال است: فیسلیتی، زونقولتو، فیشیرتی، اینیلیتی (ترکی آناتولیایی قدیم).

۲- نام شهر خوی از کلمه "خوی" Xuy، "قوی" Quy که در ترکی باستان بسیار رایج بوده و به معنی نقطه و مکان تجرید شده می باشد گرفته شده است. کلاوسن در لغتنامه ریشه شناسی ترکی پیش از قرن ۱۳ میلادی، این کلمه ترکی را مشتق از واژه چینی Kuei که در آغاز به معنی اقامتگاه زنان، بخش خصوصی یک مسکن بوده دانسته است. وی کلمه "کویتو" Kuytu به معنی جای خلوت و محافظه شده از باد در ترکی عثمانی و ترکی مدرن ترکیه را نیز مشتق از این کلمه می شمارد. کلمه "خوی-قوی" امروز نیز در بسیاری از زبانهای ترکی شمال شرقی به شکل "کوی" Kuy و به معنی غار و در ترکی خاقاسی به شکل "خوی" Xuy بکار می رود. در ترکی خاقانی، "کوی" به معنی انتهای یک دره است (کاشغری): "تاغیغ آتیپ اوغراسا، اؤزو کویی ییرتیلور" Tağığ Atıp Uğrasa Özü Kuyi Yırtilur هنگامی که به کوهی تیر بیاندازد، مرکز و دره هایش پاره می شوند).

۳- در ترکی باستان دو کلمه به شکل "قوی" Qoy به معنی محل پائین آوردن و گذاشتن (هر چیز) و "قویو" Qoyu به معنی پائین گزارده شده، واقع شده در پائین وجود دارد. ظاهراً این کلمات از ریشه مصدر "قویماق" Qoymaq به معنی گذاشتن، پائین گذاشتن، پائین آوردن می باشند. کلمه "قویو" Qoyu را در ترکیب "اوزو قویولو" Üzü Qoyulu به معنی شخص دراز کشیده رو به پائین (بر روی شکم) نیز می توان مشاهده کرد. زبانشناسان این کلمات را هم‌ریشه با "قویون" Qoyun به معنی آغوش، "قودغورماق" Qodğurmaq به معنی به پائین چیزی رفتن و "قویروق" Quyruc به معنی دم، بن) مرتبط با قودورغا Kudurğa مغولی، کفل اسب (دانسته اند.

۴- در زبان ترکی کلمه مشابه دیگری به شکل "قویو" Quyu و به معنی چاه، گودی عمیق کنده در خاک وجود دارد. این کلمه اصلاً از مصدر "قودماق-قویماق" به معنی آبی که بیرون می ریزد است. فرمهای گوناگون آن در زبانهای تورکی: قویی، قودوق، قودوغ، قویوق، قویوغ، قودوق، قوداغ،.... هم‌ریشه با "Kut" مجاری به معنی چاه، قوددوغ Qudduğ، قوددوق Qudug، خودوق Xuduq، خوداق Xudaq در زبانهای مختلف مغولی به معنی چاه و گودال آب، و قوتوغور Qotuğur به معنی گودی و گودال (احتمالاً نام منطقه سرحدی "قوتور" در شهرستان خوی مرتبط با این کلمه است).

۵- در کتاب "سیمای خوی" (صدرایی خویی) کلمه خوی مأخوذ از کلمه "قویون - قوی" ترکی به معنی میش و گوسفند دانسته شده است.

۶- محمدامین ریاحی نویسنده‌ی کتاب تاریخ خوی بر این باور است که شاید واژه‌ی خوی با جزء آخر نام شهر "اولخو" که دو هزار و ۱۰۰ سال پیش در همین جا قرار داشته است بی‌ارتباط نباشد. نامهای مکانهای چون "اولخو" و "حویه‌وه" در سال‌نوشته‌های آشوری، نیز "حویه" در کتاب مقدس که محل آنها ظاهراً مطابقت تقریبی با شهر و منطقه خوی دارد، محتاج ریشه یابی های دقیق از سوی لغتشناسان و زباندانان بی طرف می باشند. گرچه واژه "حویه‌وه" (حوی+وه) فوق می تواند مرتبط با "خوی اووا" (وادی پست)، واژه "حویه" مرتبط با "قویلو" (دشت پائین) و واژه "اولخو" نیز مرتبط با "اؤل خوی" (وادی مرطوب) شمرده شوند.

۷- ادعا شده است که "در زبان سومری که از سوی برخی از صاحب‌نظران زبانی پروتوتورک محسوب می شود واژه ای مشابه "خوی" وجود دارد که به معنی سرزمین و دشت کم ارتفاع و پست است. اقوام سومری از آسیای میانه (ترکستان) با گذر از سرزمین آذربایجان به منطقه بین‌النهرین رفته اند و در طول این مهاجرت، سالها در آذربایجان رحل اقامت افکنده اند و گروههایی از آنها نیز برای همیشه در آذربایجان ماندگار شده‌اند. با توجه به این واقعیت که منطقه تمدن خیز "آراتتا" ذکر شده در کتیبه های سومری عموماً با منطقه خوی و کلا غرب آذربایجان و شرق آناتولی منطبق می شود، احتمال اینکه نام "خوی" یک کلمه

سومری به معنی سرزمین و دشت کم ارتفاع و پست باشد زیاد است". با اینهمه در لغتنامه های سومری بررسی شده از سوی اینجانب، به همچو کلمه ای برخورد نشد.

نامهای مشابه :

۱- نامهای روستاهائی مانند "قویجوق"، "قویجوق خان"، "قویجاق" و ... و نامهای چون "قویلار دره سی" مرتبط با ریشه "قوی" به معنی بستر دره می باشند (جوق و جاق پسوندهای تصغیراند).

۲- در آذربایجان و ترکستان با دو نام دیگر ظاهراً مرتبط به اسم خوی برخورد می شود: "خییوو"، نام قدمی شهر "پیشگین" (مشکین شهر) و دیگری "خیوه"، شهری در ترکستان - ازبکستان.

۳- در آذربایجان شمالی شهری بنام قوبا Qubal وجود دارد. اگر نام این شهر مرتبط با "خوی" نبوده باشد (در شکل قوی+وبا) احتمالاً مشتق از کلمه ترکی قوبا به معنی خاکستری رنگ پریده، زرد رنگ پریده است. فرمهای گوناگون این کلمه در زبانهای ترکی چنین است: قوبا (قاراخانی)، قو Ko (ساری اویغور)، قووا Quwa (تاتار)، قیو Qiwa (تاتار)، قی Qi (قیرقیز، آلتائی)، قوو Quw (قزاق، نوقای، قوموق، قاراقالپاق، ازبک)، خی Xi (خاقاسی)، خووا Xuva (تووا-توفالار)، قو Qu (آلتائی). این کلمه به زبان مغولی نیز وارد شده است. قووا Quwa (مانچو)، هوپو Hu-p'o چینی).

وجه تسمیه:

در وجه تسمیه خوی که از قرن ششم میلادی و به همین شکل فعلی در سفرنامه‌ها بمیان آمده، می بایست به دو مساله کلیدی یعنی نامگذاری مردمی "خوی چوخورو" و شرایط طبیعی آن بویژه محصور شدن آن توسط کوههای پیرامونی توجه نمود:

۱ - خوی کلمه ای ترکی به معنی وادی پست است. این با صفتی که مردم برای نامیدن این منطقه به کار می برند همخوانی کامل دارد. خویی ها شهر خود را "خوی چوخورو" Xoy çuxuru می نامند و معنی آن دشتی است که از مناطق همجوار پایین تر است. شهر خوی در سرزمین نسبتاً پستی قرار گرفته است، ارتفاع متوسط جلگه ای که خوی در آن واقع شده در حدود ۱۱۰۰ متر می باشد که از همه جلگه های مجاور حتی از دریاچه اورمیه نیز پستتر است. پستی جلگه مزبور و دور بودن آن از دریاهای بزرگ سبب تغییرات ناگهانی در هوای آن می گردد. مقدار باران شهرستان خوی نسبت بسایر نقاط آذربایجان بعد از اورمیه در درجه دوم قرار گرفته و هوای شهرستان خوی اغلب مه آلود می باشد. (هوای قسمتهای کوهستانی و مرزی شهرستان خوی سردسیری و قسمتهای داخلی و جلگه ای آن معتدل و مالاریایی است) .

۲-خوی کلمه ای ترکی به معنی مکان جدا و محل حفاظت شده از باد است و این با طبیعت آن یعنی کوهپایه‌ای که حصاروار این شهرستان را فراگرفته اند همخوانی کامل دارد. کوهپایه‌های مهم شهرستان خوی که بخط مستقیم در امتداد قله باشکوه و پربرف آغری داغ (آارات) قرار دارند عبارت است از قله آدرین، کوهپایه‌های مرزی قطور بنام سلطان سورا، قوچ داغ، کهیر، هران و کوه چله خانه. وجود کوهپایه‌های حصار مانند فوق مانع نفوذ بادهای سرد زمستانی است و بالنتیجه هوای شهر خوی نسبت به بعضی از شهرستانهای آذربایجان چون تبریز و اورمیه در تابستان گرمتر و در زمستان معتدل تر است. یکی از علل بارانی بودن شهرستان خوی، وجود کوهپایه‌های بلند مذکور است که در مقابل بادهای رطوبی قرار گرفته و با سرد کردن هوای مجاور و تمرکز بخار آب، شرایط اشباع شدن را فراهم می سازند.

ریشه شناسی و وجه تسمیه های نادرست و دولتی

نهادهای رسمی دولتی ایران ریشه کلمه خوی را در زبانهای پهلوی، فارسی، کردی و یا ارمنی جستجو کرده اند :

۱-گویا در زبانهای فارسی و پهلوی کلمه ای به شکل "خی" و به معنی عرق و عرق تن موجود بوده است) در پهلوی Xvai و در شاهنامه فردوسی خی (Xay) عده ای از ناسیونالیستهای فارس و فارسگرایان نام شهر خوی را مشتق از این کلمه دانسته اند. حال آنکه صرف وجود کلمه ای مشابه "خوی" در زبان پهلوی و یا فارسی دلیل بر ریشه گرفتن نام شهر خوی از آن کلمه نمی باشد. بلکه این واقعیت می باید با دیگر واقعیتهای و خصوصیات تاریخی، فرهنگی و زبانی منطقه نیز همخوانی داشته باشد. درست است که زبان فارسی از قرون پنجم و ششم در آذربایجان و در کنار زبان عربی به عنوان زبانی ادبی به کار گرفته شده است، ولی مردم آذربایجان هرگز به زبان فارسی و یا یکی از منشعبات آن سخن نگفته اند و قوم فارس نیز در هیچ برهه ای از تاریخ، نه در خوی و نه در هیچ منطقه دیگری از آذربایجان سکونت نداشته است. علاوه بر آن در تاریخ سنتی مانند کاربرد زبانهای خارجی از طرف خلق ترک برای نامیدن اماکن جغرافیائی خود وجود نداشته است. از اینرو، ریشه شناسی نامهای جغرافیائی آذربایجان بر اساس زبان فارسی و یا دیگر زبانهای ایرانی معاصر و یا باستانی، از اساس بی پایه، غیرمنطقی و نامعقول است.

۲-مراکز رسمی و دولتی جمهوری اسلامی و عده ای از ناسیونالیستهای افراطی کرد مطرح می کنند که "واژه خوی در زبان کردی به معنای نمک و نمکزار است و شهر خوی به واسطه وجود معادن نمک غنی متعددی در این منطقه، به خوی معروف شده است، ... از آنجا که کردان بازمانده‌ی مادها بوده‌اند و یا این‌که به گفته خودشان مادها از آنها هستند و تاکنون زبان باستانی خود را که گونه‌ای از زبان پارسی باستان است، حفظ کرده‌اند، می‌توان گفت که ساکنان کنونی خوی از مادها بوده‌اند و آنها مسکن خود را به‌دلیل وجود معادن نمک در این ناحیه ساخته‌اند."

این ادعا که کردان بازمانده مادها هستند و یا مادها از کردان، ادعائی تماماً بی پایه و غیرعلمی است و با حقایق تاریخی همخوانی ندارد. انتساب مادها به اقوام ایرانی زبان و یا آریایی نژاد و ارتباط برقرار کردن بین زبان کردی و پارسی باستان آنهم با زبان مادان که از آن حتی یک نوشته و یک سطر در دست نمی باشد نیز، پایه و بنیان درستی ندارد. وانگاه مادها و پارسی باستان و کردی و چه ربطی به نامهای جغرافیای سرزمین آذربایجان که در چند هزاره اخیر مسکن اقوام ترک و آلتائی و پیش از آن هیتی ها، هورری ها، قوتی ها، لولوبی ها، اورارتوها و مانناها و سومرها و... بوده است دارد؟

۳-ارامنه که بر بخشهایی از سرزمین آذربایجان ادعاهای ارضی داشته و دارند، برای خوی نیز مانند بسیاری از اسامی جغرافیایی آذربایجان، ریشه شناسی ای ارمنی ایجاد کرده و آنرا کلمه ای ارمنی به معنی قوچ دانسته اند. حال آنکه ارامنه، در طول تاریخ هرگز این شهر آذربایجانی را خوی نخوانده و به جای آن همواره نام "هیر" را بکار برده اند.

نتیجه:

خوی نام شهر و شهرستانی در آذربایجان است. این نام بسیار قدیمی از ریشه قوی Qoy, Quy به معنی وادی پست و یا قوی Quy به معنی منطقه تجرید شده و به احتمال کمتری از ریشه قوی Qoy به معنی در پائین واقع شده می باشد.